

بررسی اثر رژیم‌های ارزی بر جریان توریسم بین‌المللی در کشورهای خاورمیانه: رهیافت گشتاور تعمیم‌یافته سیستمی

حسین پناهی*، حسین اصغریور**، سارا معصوم‌زاده*** و الهام وفائی****

تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۰۵/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۰۹

چکیده:

صنعت گردشگری به‌عنوان یکی از پردرآمدترین صنایع جهان، می‌تواند نقشی مهم در رشد اقتصادی کشورهای ایفا کند. گردشگری جزو خدماتی است که تأثیر زیادی بر فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی دارد. در این راستا، با وجود مطرح‌شدن رژیم‌های ارزی به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر بر جریان گردشگری، پژوهش‌های چندانی در رابطه با اثر رژیم‌های ارزی بر جریان توریسم انجام نگرفته است. پیشرفت‌های اخیر در طبقه‌بندی نظام‌های ارزی، محرکی شده است که در این مطالعه به بررسی اثرات رژیم‌های ارزی بر جریان توریسم بین‌الملل پرداخته شود. در این پژوهش از روش گشتاور تعمیم‌یافته‌ی سیستمی (SYS-MMM) و داده‌های تابلویی برای تخمین تعداد گردشگران واردشده از کل جهان به کشورهای خاورمیانه (۱۶ کشور) طی دوره‌ی زمانی ۲۰۱۳-۱۹۹۹ استفاده شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که رژیم ارزی ثابت، تأثیری مثبت و معنی‌دار بر روند گردشگری دارد و حفظ ثبات نرخ ارز برای جذب گردشگران بین‌الملل، بسیار حائز اهمیت است؛ همچنین تجارت، مسافت، جمعیت، داشتن زبان مشترک، ایجاد اتحادیه‌ی تجاری بین کشورهای عضو و مستعمره بودن اثر مثبت بر جریان گردشگری دارد. عواملی مانند متغیر نرخ ارز مؤثر، حجاب و پوشش اجباری، اثری منفی بر جریان گردشگری دارد.

طبقه‌بندی JEL: F31, N15, N2

واژه‌های کلیدی: رژیم‌های ارزی، جریان گردشگری، کشورهای خاورمیانه، رهیافت گشتاور تعمیم‌یافته سیستمی

دانشیار اقتصاد دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول)، (panahi@tabrizu.ac.ir)

**دانشیار اقتصاد دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

***کارشناس ارشد اقتصاد دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

****دکترای اقتصاد دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۱- مقدمه

گردشگری از نظر درآمدزایی به‌عنوان بزرگ‌ترین صنعت خدماتی جهان شناخته شده است؛ به طوری که رشد آن تغییرات اجتماعی و اقتصادی زیادی را به همراه داشته است. توسعه‌ی این صنعت برای کشورهای در حال توسعه که با معضلات زیادی؛ همچون بیکاری بالا، محدودیت منابع ارزی و اقتصاد تک‌محصولی مواجه‌اند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. صنعت گردشگری از لحاظ اقتصادی، پدیده‌ی نسبتاً جدیدی است که در مبادلات بین‌المللی به‌عنوان یکی از منابع مهم درآمدزایی در بسیاری از کشورها به شمار می‌آید. برنامه‌ریزی صحیح در این حوزه از صنعت، می‌تواند منجر به افزایش تولید، ارتقا سطح زندگی، رفاه عمومی و اشتغال بسیاری از عوامل تولید گردد.

یکی از ویژگی‌های مهم گردشگری، رشد سریع آن بعد از دهه‌ی ۱۹۵۰ است. بر اساس آمارهای سازمان جهانی گردشگری، تعداد کل گردشگران بین‌المللی در جهان از ۲۵ میلیون نفر در سال ۱۹۵۰ به ۱۶۰ میلیون نفر در سال ۱۹۷۰ رسید. این روند افزایشی تا به امروز ادامه داشته است. این آمارها حاکی از افزایش روزافزون تعداد گردشگران در سطح بین‌المللی و اهمیت این صنعت برای تمام کشورهاست. همچنین در سال ۲۰۱۶ بیش از یک میلیارد و ۲۳۵ میلیون سفر بین‌المللی در سطح جهانی انجام شده است که سهم آسیا بیشتر از بقیه‌ی مناطق بوده است (سازمان جهانی گردشگری ملل متحد)؛ لذا توجه بیش‌ازپیش به این صنعت از سوی سیاست‌گذاران اقتصادی، می‌تواند به‌عنوان یکی از راهکارهای مناسب جهت رفع معضلات مذکور باشد. امروزه توسعه‌ی گردشگری در تمام سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی مورد توجه برنامه‌ریزان دولتی قرار گرفته است. بسیاری از کشورها به این نتیجه رسیده‌اند که برای بهبود وضعیت اقتصادی خود می‌بایست درصدد یافتن راه‌های تازه برآیند (لطفی، ۱۳۸۴). آگاهی جوامع از منبع درآمد ارزی گردشگری، باعث شده که گردشگری مفهوم گسترده‌تری در تمام ابعاد پیدا کند و به‌عنوان یک صنعت تلقی شود (طهماسبی پاشا و مجیدی، ۱۳۸۴).

در این راستا، منطقه‌ی خاورمیانه با برخورداری از انواع جاذبه‌های گردشگری، تاریخی، زیارتی و... می‌تواند به یکی از قطب‌های گردشگری دنیا تبدیل شود. نورد استروم^۱ (۲۰۰۵) بیان می‌کند که متوسط رشد تعداد گردشگران در منطقه‌ی

^۱ Nordstrom

خاورمیانه طی سال‌های ۲۰۰۵-۱۹۵۰ حدود ۱۰٪ است که از این لحاظ در سطح جهانی در جایگاه دوم قرار دارد.

گردشگری در واقع نوعی سرمایه‌گذاری غیرمستقیم خارجی در داخل کشورها محسوب می‌شود که دارای اثرات توسعه‌ای بسیاری بوده و ارتباط بسیار نزدیکی با صنایعی مثل هتل‌داری و حمل‌ونقل و ... دارد. گردشگری می‌تواند تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار گیرد. یکی از عوامل مؤثر بر جریان گردشگری، رژیم‌های ارزی است. رژیم‌های ارزی به سه دسته‌ی ثابت، شناور و شناور مدیریت‌شده، قابل تقسیم‌بندی است. رژیم ارزی ثابت در مقایسه با سایر رژیم‌های ارزی از ثبات بیشتری برخوردار بوده و عدم اطمینان کمتری در تجارت و مالیه بین‌الملل داشته و متعاقباً تورم کمتری دارد. رژیم ارزی شناور بدون دخالت دولت، سازگار با بازار تعدیل می‌شود و تراز پرداخت‌ها از طریق افزایش و کاهش ارزش پول ملی به تعادل می‌رسد. در رژیم ارزی شناور مدیریت‌شده، مقامات پولی از طریق دخالت در بازارهای ارز نوسانات کوتاه‌مدت را تعدیل می‌کنند که این مهم از طریق ذخایر ارزی ممکن می‌شود؛ لذا انتخاب رژیم ارزی مناسب بر تمام جوانب فعالیت‌های کشور از جمله گردشگری اثر می‌گذارد؛ چرا که کاهش ارزش پول یک کشور، باعث ارزان‌تر شدن ارزش پول داخل یک کشور در خارج از آن کشور شده و به دنبال آن افزایش جریان ورود گردشگر به آن کشور را منجر می‌شود. همچنین، افزایش هزینه‌های افراد داخل کشور، باعث کاهش جریان خروج گردشگر از کشور مورد نظر می‌شود. در این راستا با توجه به اهمیت موضوع، هدف اصلی این پژوهش، بررسی اثر رژیم‌های ارزی بر جریان گردشگری کشورهای خاورمیانه^۲ طی دوره‌ی زمانی ۲۰۱۳-۱۹۹۹ است؛ لذا فرض اصلی پژوهش، این است که گردشگری کشورهای مورد مطالعه تحت تأثیر رژیم ارزی ثابت هست؛ همچنین فروض فرعی تحقیق این است که تجارت، مسافت، جمعیت، داشتن زبان مشترک، مستعمره بودن، حجاب و پوشش، نرخ ارز مؤثر و داشتن تفاهم‌نامه‌ی تجاری مشترک بر روند گردشگری مؤثر است.

^۲ بحرین، قبرس، مصر، ایران، عراق، اسرائیل، اردن، لبنان، قطر، کویت، امارات متحده‌ی عربی، سوریه، عربستان سعودی، یمن، ترکیه و عمان. لازم به ذکر است که در این پژوهش، کشور فلسطین به دلیل عدم دسترسی به داده‌های آماری کامل، لحاظ نشده است.

۲- مبانی نظری تحقیق

امروزه رژیم‌های ارزی به‌صورت کاملاً ثابت^۳، نظام ارزی ثابت مبتنی بر دارایی‌های خارجی^۴، دلاریزه کردن^۵ و حذف پول ملی به‌طور کامل، اتحادیه‌ی پولی^۶، میخکوب قابل تعدیل^۷، میخکوب خزنده^۸، میخکوب شده به سبدهای ارزها^۹، منطقه یا دامنه‌ی هدف^{۱۰} و نهایتاً کاملاً شناور^{۱۱} و شناور مدیریت‌شده^{۱۲} طبقه‌بندی می‌شود (عاطفی‌منش، ۱۳۹۳: ۸۴).

در سال‌های گذشته با توجه به اینکه رژیم‌های ارزی در دو شکل استاندارد طلا و رژیم ارزی ثابت و پول اعتباری و رژیم ارزی شناور مطرح بودند؛ انتخاب رژیم‌های ارزی بسیار ساده بوده است. به باور عمومی داشتن رژیم ارزی ثابت و نظام استاندارد طلا، پیروی از سیاست‌های پولی قابل پیش‌بینی و دقیق، حفظ ثبات قیمت‌ها، از بین رفتن هزینه‌ی مبادله‌ی پول‌های مختلف، یکپارچگی مالی و بودجه متوازن را به دنبال خواهد داشت؛ اما گذار از این سیستم به پول اعتباری و شناور به بی‌ثباتی‌های پولی و مالی منجر خواهد شد؛ لذا تجربه‌ی سیستم شناور بی‌ثباتی‌های ناشی از سفته‌بازی با فقر و کاهش ارزش پول همراه است (نرگس^{۱۳}، ۱۹۴۴). فریدمن^{۱۴} (۱۹۵۳) در واکنش به نظریه نرگس بیان نمود که شناور بودن نرخ ارز امتیازات انتقال‌پذیری، مصون ماندن از شوک‌های واقعی و مشکلات کمتر در مکانیزم تعدیل را به دنبال دارد. بحث دیگر در راستای انتخاب بهینه‌ی رژیم‌ها، لنگر ارزی است؛ به این مفهوم که در محیطی که تورم بالاست، میخکوب شدن به کشوری که تورم پایین دارد به‌عنوان مکانیزم اولیه برای کنترل انتظارات تورمی مورد استفاده است (بارو و گوردن^{۱۵}، ۱۹۸۳).

-
- ³ Truly fixed
⁴ Currency Board
⁵ Dollarization
⁶ Currency Union
⁷ Adjustable Peg
⁸ Crawling Peg
⁹ Basket Peg
¹⁰ Target Zone or Bands
¹¹ Floating
¹² Managed Floating
¹³ Nurkse
¹⁴ Friedman
¹⁵ Barro and Gordon

بنابراین، چند دلیل برای برتری رژیم ارزی ثابت وجود دارد، نوسانات غیرقابل پیش‌بینی نرخ ارز شناور در کوتاه‌مدت و بلندمدت، نااطمینانی از نرخ ارز جریان تجارت را کاهش داده و انگیزه‌ی سرمایه‌گذاری را کاهش می‌دهد و مشکلات مردم در مواجهه با بیمه نمودن سرمایه در بازار مبتنی بر دارایی‌های ناقص را تشدید می‌کند. می‌خکوب شدن به پول کشوری که تورم پایین‌تر دارد به مهار فشار تورم کمک می‌کند (آبسفیلد و روگوف^{۱۶}، ۱۹۹۵). برخی کشورها یک دوره کاهش قیمت را پس از دوره‌ی بی‌ثباتی قیمت‌ها تجربه کردند که این سیستم برای افزایش تجارت و برنامه‌ریزی مناسب کنترل تورمی پیش‌بینی می‌شود (برانو^{۱۷}، ۱۹۹۱). اکثر کشورهای پیشرفته به سمت رژیم ارزی شناور حرکت می‌کنند. رژیم‌های میانه، بخش بزرگی از ترتیبات ارزی را به خود اختصاص داده‌اند؛ اما کشورهای درحال توسعه به دلایل دلاریزه شدن و سیستم مبتنی بر دارایی خارجی، کاستی جدی مثل فقدان یک مقام پولی به‌عنوان قرض‌دهنده و پناهگاه نهایی برای دفع شوک‌های خارجی به سمت رژیم ارزی شناور حرکت نمی‌کنند (لاراین و ولاسکو^{۱۸}، ۲۰۰۱). با توجه به موارد مذکور برای کشورهای درحال توسعه که هنوز به لحاظ مالی به میزان کافی توسعه نداشتند و آمادگی لازم برای انتخاب رژیم ارزی شناور ندارند ترتیبات ارزی میانه بهترین گزینه خواهد بود که یکی از آن‌ها رژیم ارزی شناور مدیریت شده است. این رژیم توسط موریس گلد استین^{۱۹}، (۲۰۰۲) ارائه شده است. این رژیم ارزی، امکان مداخله در بازار ارز را به‌منظور خنثی‌سازی شوک‌های موقت می‌دهد. یک سیستم گزارش‌دهی میزان ارز در دسترس و مخاطرات مربوط به بدهی‌های خارجی، زمینه‌ی اتخاذ استراتژی سلسله مراتبی در جهت باز کردن بازار مالی داخلی به روی سرمایه‌گذاری‌های خارجی را منجر می‌شود.

عملکرد اقتصاد کشورها و همچنین وضعیت تورم و رشد اقتصادی، از عوامل تعیین‌کننده در انتخاب رژیم ارزی مناسب کشورهاست. از طرفی اثر رژیم‌های ارزی بر جریان تجارت بخش‌های مختلف کشورها در سطح بین‌المللی به عنوان یکی از توجیه‌های دولت‌ها در انتخاب سیاست‌های ارزی بوده است. به این ترتیب

¹⁶ Obstfeld and Rogoff

¹⁷ Bruno

¹⁸ Larain and Velasci

¹⁹ Goldstein and Morris

انتظار می‌رود با انتخاب رژیم ارزی با انعطاف کمتر منجر به ترویج تجارت در سطوح مختلف، کاهش عدم اطمینان در معاملات بین‌المللی، حذف هزینه‌های معامله و افزایش شفافیت بازارها میسر شود. به طوری که در مطالعات رز^{۲۰} (۲۰۰۰) اشاره شده است که کشورهای با داشتن رژیم ارزی مشترک، شاهد جریان تجاری سه برابر بیشتر از سایر کشورها بوده‌اند. همچنین گیل پارجا و همکاران^{۲۱} (۲۰۰۷) به بررسی اثر رژیم‌های ارزی بر جریان گردشگری پرداختند که تا آن زمان مورد توجه هیچ پژوهشگری قرار نگرفته بود. آن‌ها دریافتند که رژیم ارزی ثابت با نداشتن ریسک نوسانات سایر رژیم‌ها و عدم وجود هزینه‌های معاملاتی، اثر مثبتی بر جذب گردشگران داشته است.

با توجه به آنچه در رابطه با رژیم‌های ارزی مطرح شد، بیان این نکته ضروری است که انتخاب رژیم ارزی مناسب، می‌تواند در بسیاری از فعالیت‌های کشورها مانند توسعه‌ی گردشگری، افزایش سرمایه‌گذاری و ... مؤثر باشد. بنابراین، رژیم‌های ارزی تقاضای گردشگری را می‌تواند تحت تأثیر قرار دهند؛ چراکه، کاهش ارزش پول یک کشور باعث ارزان‌تر شدن کالاهای داخلی یک کشور در خارج از کشور شده و متعاقباً افزایش جریان ورود گردشگر را منجر می‌شود و در مقابل افزایش ارزش پول یک کشور باعث کاهش جریان ورود گردشگر به کشور می‌شود. با وجود ابهامات در اندازه‌گیری نرخ ارز استفاده‌شده در مطالعات تقاضای توریسم، رژیم‌های ارزی به‌عنوان یک عامل بسیار مهم در جریان گردشگری شناخته‌شده است.

رژیم‌های ارزی مشمول در تابع تقاضا، ممکن است شامل قیمت‌های نسبی و یا مؤثر (نرخ ارز مؤثر) و یا به‌عنوان متغیر جدا در سطوح مختلف باشد. در کل رژیم‌های ارزی بر سطح قیمت‌های نسبی کشور مقصد تأثیر می‌گذارد (ویتا و کیاو^{۲۲}، ۲۰۱۳). با این حال مطالعات متعددی در مورد جریان گردشگری با در نظر گرفتن تغییرات نرخ ارز به‌عنوان متغیری برای جانشینی عدم قطعیت متغیر مبادله‌ای انجام نگرفته است. از میان رژیم‌های ارزی، رژیم ارزی ثابت به دلایلی همچون عدم وجود نااطمینانی‌های ناشی از نوسانات نرخ ارز و نبود هزینه‌های مبادلاتی ارز، نرخ تورم پایین‌تر، کاهش انتظارات تورمی، نداشتن تهدید بحران‌های

²⁰ Rose

²¹ Gil Pareja et al.

²² De Vita and Kyaw

پولی و بالا بودن اعتبار سیاست‌های اقتصادی بیشترین تأثیر را در جذب گردشگران نسبت به سایر رژیم‌های ارزی دارد؛ اما رژیم ارزی شناور به دلیل ایجاد بی‌ثباتی‌های شدید در کوتاه‌مدت، ایجاد تورش تورمی، احتمال وجود ناهمترازی بالا، عدم وجود شفافیت در بازار، کمبود اطمینان و اعتماد نسبت به بازار و تحولات آن، نیاز به ذخایر بین‌المللی بالا، نااطمینانی از فضای بازار ارز و هزینه‌های مبادلاتی بر جریان گردشگری اثر چندانی مثبتی ندارد.

۳- پیشینه‌ی تحقیق

علی‌رغم بررسی اثرات متغیرهای متعددی بر جریان گردشگری، پژوهش‌های بسیار اندکی در مورد تأثیر رژیم‌های ارزی بر جریان توریسم انجام گرفته است؛ لذا مطالعات خارجی و داخلی مرتبط با رژیم‌های ارزی و سایر متغیرهای تأثیرگذار در بخش گردشگری به اختصار مرور می‌شود.

۳-۱- مطالعات خارجی

آکای و همکاران^{۲۳} (۲۰۱۶) به بررسی اثر نرخ ارز و درآمد بر جریان گردشگری کشور ترکیه، طی سال‌های ۲۰۱۱-۱۹۹۸ به صورت فصلی با استفاده از روش هم‌جمعی و منحنی جی پرداختند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که درآمد، بالاترین اثر را بر تراز پرداخت گردشگری داشته و همچنین نرخ ارز نیز اثر مثبت بر این تراز داشته است؛ این در حالی است که درآمد داخل کشور اثر منفی داشته است.

آکمس و همکاران^{۲۴} (۲۰۱۶) به بررسی اثر عمل‌گرهای مالی و رسانه‌های اجتماعی بر سهم سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری ترکیه با استفاده از روش ویتنی یو^{۲۵} پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد، تفاوت قابل ملاحظه‌ای میان سود متوسط خالص و متوسط ارزش بازاری وجود دارد و استفاده از رسانه‌های اجتماعی بر سهم سرمایه‌گذاری گردشگری، اثری مثبت بر سوددهی متوسط خالص و متوسط ارزش بازاری داشته است.

²³ Akay et al.

²⁴ Akmese et al.

²⁵ Whitney U

آکای و همکاران (۲۰۱۵) به بررسی اثر نرخ ارز و درآمد بر تراز پرداخت گردشگری کشور ترکیه در سال‌های ۲۰۱۱-۱۹۹۸ با استفاده از الگوی تصحیح خطای برداری پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که نرخ ارز و درآمد خارجی اثر مثبت بر تراز پرداخت گردشگری و درآمد داخل اثر منفی بر این تراز پرداخت دارد و منحنی جی نیز وجود ندارد. به عبارت دیگر افزایش نرخ ارز سبب بدتر شدن تراز گردشگری در دوره‌های اولیه نشده است.

دی ویتا (۲۰۱۴) اثر رژیم‌های ارزی بر جریان توریسم را در ۲۷ کشور OECD و غیر OECD در بازه‌ی زمانی ۲۰۱۱-۱۹۸۰ با استفاده از روش SYS-GMM مورد بررسی قرار داده است. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که رژیم‌های ارزی به‌خصوص رژیم ارزی ثابت از متغیرهای مؤثر بر جریان توریسم است. همچنین متغیرهای جمعیت، تولید خالص داخلی، تجارت خارجی، تفاهم‌نامه‌ی تجاری، مستعمره بودن اثر مثبت و نرخ ارز مؤثر و حقیقی و مسافت اثر منفی بر جریان گردشگری داشته است.

کولیوک^{۲۶} (۲۰۱۴) تأثیر عوامل مؤثر طرف عرضه و تقاضای کلان اقتصادی بر جریان توریسم را با استفاده از مدل جاذبه برای کل جهان در طی یک دهه برآورد نمود. نتایج پژوهش وی نشان می‌دهد که مدل جاذبه، جریان توریسم را بهتر از تجارت کالا در شرایط مشخص و یکسان نشان می‌دهد. کشش توریسم نسبت به GDP در هر کشور کمتر از کشش تجارت کالا است. جریان توریسم به شدت به تغییرات در نرخ ارز واقعی در کشور مقصد واکنش نشان می‌دهد. کشورهای OECD کشش بالایی نسبت به متغیرهای اقتصادی دارند؛ همچنین توریسم در جزایر کوچک دارای حساسیت کمتری نسبت به تغییرات نرخ ارز واقعی کشور بوده و بیشتر تحت تأثیر حذف و یا اضافه کردن پروازهای مستقیم است.

چنگ و همکاران^{۲۷} (۲۰۱۳) به بررسی اثر نرخ ارز واقعی بر تراز پرداخت گردشگری آمریکا در سال‌های ۲۰۱۰-۱۹۷۳ با استفاده از الگوی تصحیح خطای برداری و توابع عکس‌العمل آنی پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد که کاهش نرخ ارز، درآمد حاصل از صادرات گردشگر را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ اما تأثیری بر درآمد حاصل از واردات گردشگری ندارد؛ به عبارت دیگر گردشگران

²⁶ Culiuc

²⁷ Thompson et al

خارج‌شده از امریکا به درآمد واکنش نشان دادند؛ اما گردشگران واردشده به امریکا واکنشی نشان ندادند.

سانتانا و همکاران^{۲۸} (۲۰۱۰) با ادامه‌ی کار گیل پارجا و همکاران، به بررسی تأثیر رژیم‌های ارزی بر جریان توریسم (نه فقط محدود به یورو) پرداختند. آن‌ها کار را با وارد کردن متغیرهای دامی رژیم‌های ارزی (ثابت، شناور و مدیریت‌شده شناور) شروع کرده‌اند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد که نرخ ارز کمتر انعطاف پذیر، باعث بهبود گردشگری می‌شود.

تامپسون و تامپسون^{۲۹} (۲۰۱۰) به بررسی تأثیر نرخ ارز واقعی و پول مشترک یورو بر درآمد گردشگری یونان در بازه‌ی زمانی ۲۰۰۶ - ۱۹۷۴ پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد که معرفی یورو به‌عنوان پول مشترک، تأثیر زیادی - حدود ۱۸٪ بر درآمد حاصل از صنعت گردشگری داشته است.

آدام و جوبهام^{۳۰} (۲۰۰۷) اولین بررسی مربوط به اثر رژیم‌های ارزی بر تجارت را انجام دادند که با استفاده از طبقه‌بندی نظام‌های ارزی مذکور، نتایج نشان می‌دهد که رژیم‌های ارزی غیر از رژیم ارزی شناور بر تجارت اثر مثبت دارند. این رژیم‌های مؤثر منجر به کاهش هزینه‌های عدم اطمینان و جابه‌جایی و افزایش حجم تجارت می‌شود.

گیل پارجا (۲۰۰۷) به بررسی اثر رژیم ارزی اروپا بر جریان تجارت برای ۲۴ کشور OECD در بازه‌ی زمانی ۲۰۰۴-۱۹۶۰ پرداخته است. نتایج پژوهش وی نشان می‌دهد که رژیم ارزی ثابت، تأثیر مثبت بر تجارت بین‌الملل اتحادیه‌ی اروپا دارد. اثرات مستقیم و غیرمستقیم رژیم‌ها در شرایط عدم قطعیت و با فرض وجود هزینه‌های معاملاتی بیشتر بوده است.

گیل پارجا و همکاران (۲۰۰۷) با استفاده از مدل جاذبه با مجموعه داده‌های پنل برای ۲۰ کشور OECD در بازه‌ی زمانی ۱۹۹۵-۲۰۰۲ اثر یورو را بر جریان توریسم مورد بررسی قرار داده‌اند. نتیجه‌ی پژوهش آنان، این بوده است که وجود پول مشترک یورو به افزایش ورود جریان گردشگر شده است که این تأثیر کمی

²⁸ Ledesma-Rodriguez, Perez-Rodriguez and Santana-Gallego

²⁹ Thompson and Thompson

³⁰ Adam and Cobham

بیش از ۶٪ بوده است و همچنین گردشگری تحت تأثیر عوامل مختلف دیگری مانند از بین رفتن هزینه‌های مبادله‌ای نرخ ارز و افزایش شفافیت بازار قرار دارد. روگوف^{۳۱} (۲۰۰۴) با مطالعه ۲۰ کشور OECD در بازه‌ی زمانی ۲۰۰۱-۱۹۹۵ نشان می‌دهد که رژیم ارزی ثابت تأثیر بهتری بر جریان گردشگری دارد، سایر نظام‌های ارزی نیز بر جریان ورود توریسم مؤثر بوده؛ اما نه به اندازه‌ی رژیم ارزی ثابت. در کل انعطاف کمتر در رژیم‌های ارزی، تأثیر بیشتری بر جریان گردشگری دارد (مشابه نتایج گیل پارچا و همکاران).

۳-۲- مطالعات داخلی

محمدزاده و همکاران (۱۳۹۶) به بررسی عوامل مؤثر بر سطح حمایت ساکنان شهر تبریز از توسعه‌ی گردشگری با تأکید بر ابعاد اجتماعی و فرهنگی به استفاده از روش حداقل مربعات جزئی و نمونه‌گیری ساده در سال ۱۳۹۵ پرداخته‌اند. نتایج مطالعات آنان نشان می‌دهد که ارتباط مثبت و معنی‌داری بین تصور ذهنی ساکنان شهر تبریز و حمایت آنان از توسعه‌ی گردشگری وجود دارد.

مختاری و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی طراحی و توسعه زیرساخت مناسب و بومی نمودن گردشگری به عنوان عامل درآمدزایی و توسعه‌ی پایدار گردشگری در منطقه کویری نایین پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که بومی کردن گردشگری در این منطقه تأثیر به‌سزایی در رسیدن به اهداف مذکور دارد.

امین بیدختی و همکاران (۱۳۹۳) به بررسی رابطه‌ی میان تعلق اجتماعی و مشارکت اجتماعی با توسعه‌ی گردشگری پایدار در جامعه‌ی محلی کاشان پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که مشارکت اجتماعی به طور مستقیم و تعلق اجتماعی به طور غیر مستقیم با میانجی منافع ادراک شده و هزینه‌های ادراک شده به طور مستقیم و منفی بر توسعه‌ی گردشگری پایدار منطقه تأثیرگذار بوده است.

تیموری و همکاران (۱۳۹۳) به بررسی عوامل مؤثر بر جریان گردشگری مکان‌های تاریخی شهر تبریز با استفاده از مدل SWOT پرداختند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که اماکن تاریخی به دلیل نمایش هویت شهرها، از ارزش زیادی در جذب گردشگر برخوردارند.

³¹ Reinhart and Rogoff

ضیائی و همکاران (۱۳۹۲) به بررسی ظرفیت منطقه پاسارگاد از نظر حس تعلق، تعهد، توانایی تعیین، دستیابی به اهداف، توانایی شناسایی و دسترسی به منابع برای توسعه پایدار گردشگری پرداختند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که در مجموع جامعه‌ی مورد مطالعه برای توسعه پایدار گردشگری، در وضعیت نامطلوب و کمتر از حد متوسط قرار دارد.

شاه‌آبادی و همکاران (۱۳۹۰) به بررسی اثر متغیر درآمد سرانه‌ی واقعی، نرخ تورم، نرخ ارز مؤثر واقعی، حجم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و زیرساخت حمل و نقل بر میزان عایدیه‌ای گردشگران خارجی کشورهای اسلامی عضو D8 طی دوره ۲۰۰۰-۲۰۰۸ پرداخته‌اند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که نرخ تورم و نرخ ارز مؤثر واقعی، رابطه‌ای معکوس با میزان عایدی‌های گردشگران خارجی دارند؛ همچنین، اثر درآمد سرانه‌ی واقعی، میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و زیرساخت حمل و نقل بر درآمدهای گردشگران خارجی مثبت است.

تقوی و قلی پور سلیمانی (۱۳۸۸) به بررسی اثر عوامل مؤثر بر رشد صنعت گردشگری در ایران طی سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۵۶ با استفاده از الگوی ARDL پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد که نرخ آزاد ارز، تعداد اتاق‌های هتل، قیمت اتاق‌ها، درآمدهای ارزی دوره‌های قبل و آژانس‌های گردشگری بر رشد گردشگری کشور تأثیر معنی دار دارد.

با توجه به مطالعات مطرح شده، در ایران مطالعه‌ی جامعه‌ی در مورد اثر رژیم‌های ارزی بر گردشگری صورت نپذیرفته است؛ بنابراین با توجه به اهمیت موضوع، در این مقاله به بررسی اثر رژیم‌های ارزی بر جریان توریسم بین‌المللی در ۱۶ کشور خاورمیانه، طی دوره‌ی زمانی ۲۰۱۳-۱۹۹۹ و با استفاده از روش گشتاورهای تعمیم‌یافته سیستمی پرداخته‌ایم.

۴- روش پژوهش

در این پژوهش با بهره‌گیری از مطالعات گالجا و همکاران (۲۰۰۷) و (۲۰۱۰) و دی ویتا و همکاران (۲۰۱۴) به بررسی اثر رژیم‌های ارزی بر جریان تقاضای گردشگری برای کشورهای خاورمیانه، طی بازه‌ی زمانی ۲۰۱۳-۱۹۹۹ پرداخته‌ایم. روش مورد

استفاده در این پژوهش، روش SYS-GMM و نرم افزار Stata 13 است.^{۳۲} مدل مورد استفاده نیز با لحاظ لگاریتم به شکل زیر تصریح شده است:

$$Ly_{it} = \delta_0 + \delta_1 Ltrade_{it} + \delta_2 Lpop_{it} + \delta_3 Lep_{it} + \delta_4 Ldis_{ij} + \delta_5 dumlang_i + \delta_6 dumfta_i + \delta_7 dumcol_i + \delta_8 dumveil_i + \delta_9 dumz_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

که Ly_{it} لگاریتم تعداد گردشگران وارد شده به کشور از کل جهان، $Ltrade_{it}$ لگاریتم تراز پرداخت (مجموع صادرات و واردات) کشورها، $Lpop_{it}$ لگاریتم جمعیت کشورها، Lep_{it} لگاریتم نرخ ارز مؤثر حقیقی بوده که بر اساس رابطه زیر محاسبه شده است: $(1/exchange\ rate_{ijt}) * (cpi_{it}/cpi_{jt})$ که cpi_{it} شاخص

قیمت مصرف کننده کشورهای مورد مطالعه و cpi_{jt} شاخص قیمت مصرف کننده کشور آمریکا به عنوان نماینده جهان است. شاخص قیمت مصرف کننده بر اساس سال پایه، ۲۰۱۰ لحاظ شده است. $Ldis_{ij}$ لگاریتم متوسط مسافت بین پایتخت کشورها، $dumlang_i$ متغیر مجازی همزبانی کشورهای مورد مطالعه (یک در صورت داشتن زبان مشترک بین کشورهای مورد مطالعه و صفر در غیر این صورت)، $dumfta_i$ متغیر مجازی اتحادیه‌ی تجاری بین کشورهای عضو (یک در صورت وجود تفاهم نامه‌ی تجاری مشترک در کشور نوعی و صفر در غیر این صورت)، $dumcol_i$ متغیر مجازی مستعمره بودن کشورها (یک در صورت عدم تجربه استعماری برای کشور نوعی و صفر در غیر این صورت)، $dumveil_i$ متغیر مجازی حجاب و پوشش اجباری (یک در صورت داشتن پوشش اجباری برای گردشگران در کشور میزبان نوعی و صفر در غیر این صورت)، از مؤلفه‌های انطباق‌پذیری قوانین با فرهنگ ملل و $dumz_{it}$ متغیر مجازی رژیم ارزی کشورها (یک در صورت داشتن رژیم ارزی ثابت در کشور نوعی و صفر در غیر این صورت) می‌باشند. اطلاعات آماری مورد استفاده در این پژوهش از بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، سازمان گردشگری و مرکز مطالعات اطلاعات بین‌المللی استخراج شده است.

^{۳۲} رژیم‌های ارزی استفاده شده در این پژوهش طبقه‌بندی شده توسط صندوق بین‌المللی پول IMF.

بر اساس مبانی نظری، انتظار بر این است که ارتباط تجارت و جریان گردشگری مثبت باشد. تسهیل روابط تجاری، افزایش واردات، سفرهای کاری می‌تواند منجر به افزایش گردشگری شود. از طرفی با افزایش جریان تجارت تولید ناخالص داخلی افزایش پیدا می‌کند؛ به طوری که هر چه کشور بزرگ‌تر و ثروتمندتر باشد، ظرفیت عرضه‌ی خدمات بهتر برای گردشگران و تنوع‌سازی در ارائه‌ی خدمات بیشتر فراهم آمده و لذا تعداد گردشگران بیشتری جذب می‌کند.

متغیر نرخ ارز مؤثر حقیقی می‌تواند اثر منفی بر جریان گردشگری داشته باشد؛ زیرا اگرچه افزایش نرخ ارز، باعث پایین آمدن ارزش پول داخل برای خارجی‌ها شده و در نتیجه سفر به داخل، سفری ارزان تلقی می‌شود و با کاهش هزینه‌های سفر، ورود گردشگران افزایش پیدا می‌نماید؛ ولی نکته‌ی حائز اهمیت این است که این اثر مثبت نرخ ارز بر تقاضای گردشگری، ممکن است در کوتاه‌مدت صادق باشد؛ زیرا در بلندمدت با توجه به اینکه درآمد شرکت‌های فعال گردشگری داخل به شرکت‌های سرمایه‌گذار خارجی در آن‌ها وابسته است، افزایش نرخ ارز با تأثیر بر جریان سرمایه‌گذاری خارجی ممکن است اثر منفی بر ورودی گردشگران داشته باشد؛ همچنین، افزایش نرخ ارز در یک کشور مقصد گردشگری، موجب افزایش گردشگران ورودی می‌شود؛ ولی در کشور مبدأ از خروج گردشگرانی که قصد سفرهای خارجی دارند، ممانعت می‌کند؛ زیرا با افزایش نرخ ارز و به تبع آن افزایش شاخص قیمت مصرف‌کننده، هزینه‌های سفر خارجی برای افراد داخلی گران‌تر و در نتیجه تقاضای مسافرت خارجی به کشورهای مورد مطالعه توسط افراد داخلی کمتر شده و متعاقباً جریان گردشگری کاهش می‌یابد. در این راستا، تور گردانان نیز به علت ریسک موجود در سودهای خود، به علت نوسانات ایجاد شده، گردشگران را به مقاصد باثبات‌تر هدایت می‌کنند؛ لذا تمامی این عوامل موجب می‌شود که در بلندمدت برآیند اثر نرخ ارز بر تقاضای گردشگری منفی شود. (لازم به توضیح است که آمار این متغیر، برگرفته از بانک جهانی می‌باشد که منظور از نرخ ارز؛ قیمت هر واحد پول خارجی برحسب پول داخلی گزارش شده است).

در رابطه با تأثیر مسافت بر گردشگری، می‌توان گفت که گردشگران ترجیح می‌دهند مسافت کمتری برای انجام سفر به دلیل افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل

طی کنند (ستریس پاریبوس^{۳۳}). بنابراین اثر مسافت بر جریان گردشگری، منفی خواهد شد؛ ولی اثر مسافت بر توریسم می‌تواند مثبت نیز باشد؛ زیرا وجود مراکز گردشگری مختلف و شرایط مناسب سرمایه‌گذاری در کشورها، می‌تواند علی‌رغم مسافت طولانی منجر به افزایش جذب گردشگر شود. بنابراین، اثر این متغیر بستگی به برآیند آن می‌تواند مثبت یا منفی باشد. در این راستا می‌توان گفت که ایالات متحده آمریکا سهم بزرگ‌تری از گردشگران را کسب کرده است؛ چرا که کشور آمریکا مقام اول جهان را از نظر درآمدزایی این صنعت به خود اختصاص داده است.

همچنین انتظار بر این است که سایر متغیرها؛ مثل رابطه‌ی مستعمره بودن و استعمارگری، داشتن مرز مشترک، داشتن تفاهم‌نامه‌ی تجاری مشترک، وضعیت پوشش اختیاری زنان و داشتن زبان مشترک، جریان گردشگری را بهبود بخشند. داشتن تفاهم‌نامه‌ی تجاری مشترک، می‌تواند در زمینه‌ی گسترش همکاری‌های متقابل انجام گیرد و یا به‌صورت تشکیل بازارهای تجاری مشترک و شناخت سلیق و وضعیت بازار کشور مقابل و ظرفیت تجاری کشور، بازارهای هدف را تسخیر کرد؛ بنابراین انتظار می‌رود که این متغیر در جریان ورود گردشگر، اثر مثبت داشته باشد.

داشتن زبان مشترک و مستعمره بودن نیز اثر مثبت بر جریان گردشگری می‌گذارد؛ چراکه زبان وسیله‌ی برقراری ارتباط است. زبان اکثر کشورهای مورد بررسی، عربی است. نداشتن زبان مشترک، یکی از موانع ورود گردشگران و صنعت گردشگری است.

رابطه‌ی بین توریسم و فرهنگ، می‌تواند حالت‌های متفاوتی؛ همچون تقویت و تخریب فرهنگ کشور مقصد داشته باشد. اساساً توریسم فرهنگی، ریشه در آداب و رسوم، اشکال هنری، جشن‌ها و تجربه‌های معرف یک ملت دارد. از مؤلفه‌های فرهنگی می‌توان به داشتن پوشش اجباری و یا اختیاری برای زنان اشاره نمود. گردشگری وسیله‌ای است که افراد را با فرهنگ‌های متفاوت به یکدیگر پیوند می‌دهد و از نظر سازمان جهانی گردشگری؛ یکی از اصلی‌ترین انگیزه‌های سفر، مذهب شناخته شده است؛ بنابراین پوشش و حجاب اختیاری در جذب گردشگری نیز، می‌تواند از متغیرهای مؤثر باشد؛ چراکه گردشگران وارد شده به کشورها برای

³³ Ceteris Paribus

بازدید از مراکز توریستی، الزاماً مسلمان و متعهد به داشتن حجاب نیستند؛ لذا داشتن اجبار برای پوشش در کشورهای مقصد همچون ایران که از مراکز باستانی و تاریخی غنی برخوردار است به عنوان یک شاخص مهم در تصمیم گردشگران در نظر گرفته می‌شود؛ اما کشورهای عمدتاً مسلمان حوزه‌ی خلیج فارس، برای محروم شدن از درآمدزایی این صنعت (هم‌ردیف درآمدزایی صنعت نفت و خودروسازی) پوشش را برای گردشگران خارجی اختیاری نموده‌اند.

تا به امروز هیچ چارچوب نظری دال بر تأثیر رژیم‌های ارزی بر جریان گردشگری بین‌المللی مطرح نشده؛ اما می‌توان انتظار داشت که رژیم ارزی ثابت با داشتن مزایایی در مقابل رژیم‌های ارزی شناور و شناور مدیریت شده؛ همچون نبود هزینه‌های معاملاتی ارزی و عدم قطعیت ناشی از نوسانات نرخ ارز، تأثیر مثبت در جذب گردشگری داشته باشد؛ همچنین لازم به ذکر است که در تخمین مدل با داده‌های تابلویی سؤال این است که اثرات خاص ثابت هستند یا تصادفی؛ اما فرض اصلی مدل با داده‌های تابلویی این است که اثرات تصادفی هستند؛ یعنی اثرات خاص مستقل از متغیرهای توضیحی هستند. به دلیل رد شدن فرض اخیر استفاده از اثرات تصادفی برای تخمین مناسب نخواهد بود. وجود ارتباط میان اثرات خاص و متغیرهای توضیحی در روش اثرات ثابت مشکل‌زا نیست؛ اما این روش قادر به حل مشکل تورش درون‌زایی متغیرهای توضیحی نیست. از طرفی به دلیل ساختار پویای مدل، روش اثرات ثابت دارای تخمین‌های ناسازگار خواهد بود (آرلانو و باند^{۳۴}، ۱۹۹۱).

با توجه به مشکل درون‌زایی متغیر توضیحی و وجود ساختار پویا از روش گشتاور تعمیم‌یافته^{۳۵} استفاده می‌شود؛ چراکه مدل گشتاور تعمیم‌یافته، جهت حذف تورش ناشی از درون‌زایی، از وقفه متغیر استفاده می‌کند. از این‌رو، در این مقاله نیز از روش گشتاورهای تعمیم‌یافته سیستمی استفاده شده و آزمون‌های تشخیص برای اعتبارسنجی ابزارهای مورد استفاده و وجود یا عدم وجود خود همبستگی لحاظ گردیده است.

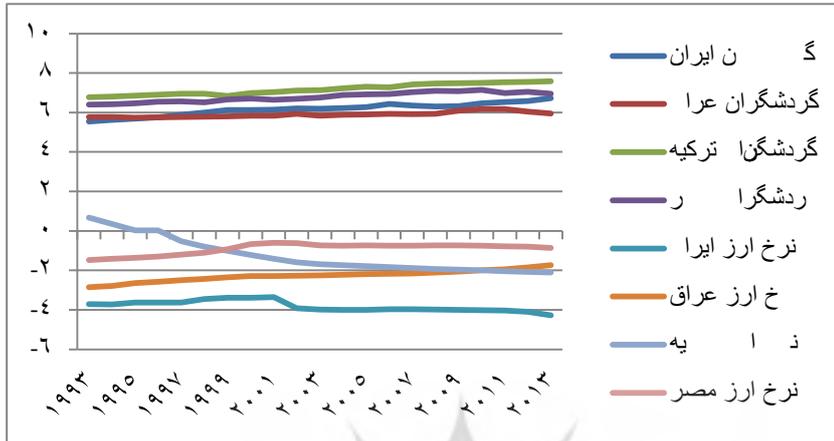
³⁴ Arrelano and Bond

³⁵ Generalized Method of Moment

۵- یافته‌ها و نتایج

برای درک بهتر مفهوم نرخ ارز و تعداد گردشگران ابتدا به بررسی روند متغیرهای تعداد گردشگران و نرخ ارز در کشورهای مورد مطالعه در نمودارهای (۱) و (۲) می‌پردازیم.

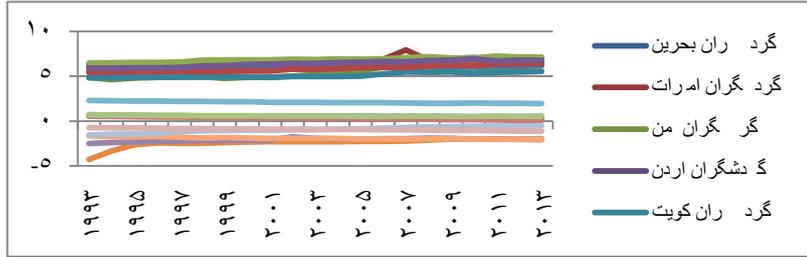
نمودار ۱: مقایسه‌ی روند تعداد گردشگران با نرخ ارز کشورهای دارای رژیم ارز شناور و شناور مدیریت شده

مأخذ: محاسبات تحقیق

بررسی نموداری روند متغیرهای نرخ ارز و تعداد گردشگران کشورهای دارای رژیم ارز شناور و شناور مدیریت شده، نشان می‌دهد که در طول این سال‌ها، نرخ ارز کشورهای عراق و مصر در ابتدا روند ملایم افزایشی داشته و در ادامه دارای روندی ثابت بوده است. نرخ ارز کشور ترکیه تا سال ۲۰۰۵ روندی نزولی داشته و سپس به ثبات رسیده است. همچنین نرخ ارز در ایران تا سال ۲۰۰۱ روندی افزایشی داشته، در سال ۲۰۰۲ کاهش پیدا کرده و سپس دارای ثبات بوده است؛ ولی تعداد گردشگران برای این چند کشور، دارای یک رشد بسیار ملایم در طی این دوره بوده است.

نمودار ۲: روند مقایسه‌ی تعداد گردشگران با نرخ ارز کشورهای دارای رژیم ارز ثابت

مأخذ: محاسبات تحقیق

بررسی نموداری روند متغیرهای نرخ ارز و تعداد گردشگران کشورها با رژیم ارز ثابت، نشان می‌دهد که در طول این سال‌ها روند نرخ ارز دارای ثبات بوده و از یک روند کاهشی بسیار ملایم برخوردار بوده است، به جز کشور امارات که در ابتدای دوره، دارای افزایش بوده و سپس ثبات پیدا کرده است؛ همچنین کشور عربستان که دارای روند بسیار ملایم صعودی بوده است؛ ولی تعداد گردشگران از یک رشد ملایم برخوردار بوده است. همان‌طور که در نمودار مشخص است، تعداد گردشگران کشور امارات از سال ۲۰۰۶ افزایش زیادی داشته و در سال ۲۰۰۷ به بیشترین حد خود رسیده؛ ولی در سال ۲۰۰۸ به همان سطح و روند قبلی برگشته است. تعداد گردشگران کشور یمن در فاصله سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۶ بیشترین میزان افزایش را داشته است.

در ادامه، برای اطمینان از وجود ایستایی متغیرها برای برآورد صحیح مدل، به بررسی ایستایی متغیرها با استفاده از آزمون هاریس - تزاوالیس^{۳۶} پرداخته‌ایم. فرضیه صفر در این آزمون مبنی بر وجود ریشه‌ی واحد است و لذا رد فرضیه‌ی صفر بیانگر وجود ایستایی متغیرها است که نتایج در جدول (۱) ارائه شده است:

جدول ۱: نتایج آزمون ریشه واحد هاریس - تزاوالیس

نتیجه	p-value	آماره آزمون	متغیر
ایستا	۰/۲۶۵۷	۰/۷۸۲۴	Ly
ایستا	۰/۳۷۳۰	۰/۷۹۶۹	Ltrade
ایستا	۰/۹۹۸۲	۰/۹۵۲۷	Lpop
ایستا	۰/۷۸۷۱	۰/۸۵۰۸	Lep

مأخذ: محاسبات تحقیق

³⁶ Harris - Tzavalis

بر اساس نتایج جدول (۱) تمامی متغیرهای مورد استفاده در مدل، در سطح ایستا هستند. از این‌رو، بعد از اطمینان از ایستایی متغیرها، در ادامه برای تخمین ارتباط پویای مربوط به متغیرهای رژیم‌های ارزی و تقاضای گردشگری، از روش گشتاورهای تعمیم‌یافته سیستمی استفاده شده است. قبل از تخمین مدل، برای بررسی مشخص بودن معادله از آمار آزمون تشخیص سارگان^{۳۷} استفاده شده که نتایج آزمون اعتبار ابزارها در جدول (۲) ارائه شده است. سپس به تخمین مدل با در نظر گرفتن متغیرهای ابزاری پرداخته و در ادامه، وجود خود رگرسیونی جملات اختلال در مدل فوق، مورد آزمون قرار گرفته که نتایج در جدول (۲) نشان داده شده است.

جدول ۲: آزمون اعتبار ابزارها

Chi2	۰/۰۷
prob> chi2	۰/۷۸۷

مأخذ: محاسبات تحقیق

در این آزمون با توجه به نتایج جدول (۱)، فرضیه‌ی صفر مبنی بر اعتبار متغیرهای ابزاری مورد استفاده در مدل رد نمی‌شود. بنابراین ابزارهای استفاده شده در مدل معتبر بوده و مدل صحیح می‌باشد.

جدول ۳: نتایج تخمین مدل

متغیر	ضریب	آماره t
$Ltrade_{it}$	۰/۰۳۲۹*	۲۰/۶۴
$Lpop_{it}$	۰/۳۳۲۴*	۱۹/۲۳
Lep_{it}	-۰/۲۸۴۳*	-۳۲/۱۷
$Ldis_{ij}$	۲/۵۹۴۳*	۲۸/۹۵
$dumlang_i$	۰/۱۴۷۸*	۴/۶۲
$dumfta_i$	۰/۴۶۳۵*	۱۳/۸۷
$dumcol_i$	۰/۴۰۷۸*	۱۶/۹۶
$dumveil_i$	-۱/۱۹۵۷*	-۲۸/۳۷
$dumz_{it}$	۰/۲۸۵۶*	۱۰/۷۸
Cons	-۵/۹۷۰۲*	-۱۶/۶۴
آزمون خودهمبستگی آرانو و باند		
pr> z	Z	وقفه
۰/۰۰۰	-۴/۱۳	اول
۰/۶۴۵	۰/۴۶	دوم

مأخذ: محاسبات تحقیق. * سطح معنی‌داری ۰/۱.

³⁷ Sargan Test

با توجه به نتایج جدول (۳) می‌توان بیان کرد که رژیم‌های ارزی تحت عنوان متغیر دامی توضیحی در روند گردشگری اثر مثبت دارد؛ به طوری که به میزان $0/2856$ درصد در صورت داشتن رژیم ارزی ثابت مشترک بین کشورهای مورد مطالعه، جریان گردشگری افزایش می‌یابد؛ چراکه رژیم ارزی ثابت هزینه مبادله‌ای و عدم اطمینان سایر رژیم‌ها را ندارد و بستر امنی به لحاظ مبادله‌ای ارزی بوده و نوسانات ارزی تأثیری در روند گردشگری نخواهد داشت.

متغیر تجارت اثری مثبت در جریان ورود گردشگر دارد؛ چرا که با تسهیل روابط تجاری بین‌المللی و افزایش سفرهای کاری، روند گردشگری افزایش می‌یابد؛ به طوری که با یک درصد افزایش در تجارت $0/0329$ درصد تعداد گردشگران افزایش می‌یابد.

میزان جمعیت نیز اثر مثبت در جریان گردشگری دارد؛ چرا که با افزایش جمعیت در کشور، توان کشور در عرضه خدمات مختلف و متنوع از جمله راهنمای گردشگران، هتلداری، حمل‌ونقل برای گردشگران افزایش می‌یابد؛ به طوری که یک درصد افزایش جمعیت، منجر به افزایش تعداد گردشگران به میزان $0/3324$ درصد می‌شود.

متغیر نرخ ارز مؤثر حقیقی اثر منفی در جریان گردشگری دارد؛ در شاخص نرخ ارز مؤثر حقیقی، شاخص قیمت مصرف‌کننده نیز منظور شده است؛ به گونه‌ای که با افزایش یک درصدی در این شاخص، جریان گردشگری به میزان $0/2843$ درصد کاهش می‌یابد. افزایش نرخ ارز، دو اثر می‌تواند داشته باشد. از یک سو، با افزایش شاخص قیمت مصرف‌کننده، هزینه‌های سفر برای افراد داخلی افزایش و در نتیجه عرضه گردشگر کاهش خواهد داشت و در نتیجه با افزایش نرخ ارز، تقاضای سفرهای خارجی در کشور خودی به دلیل کاهش ارزش پول داخل در سطح بین‌الملل کاهش خواهد داشت. از سوی دیگر، به علت کاهش ارزش پول داخلی، تقاضای سفر به داخل برای خارجی‌ها افزایش می‌یابد. برآیند این تغییرات در کشورهای مورد مطالعه، کاهش جریان گردشگری است.

متغیر مسافت اثر مثبت بر جریان گردشگری دارد، به طوری که یک درصد افزایش در مسافت منجر به افزایش تعداد گردشگران به اندازه $2/5943$ درصد می‌شود. با توجه به نمونه‌ی انتخابی می‌توان ادعان داشت که اثر متغیر مسافت بین

دو شهر بزرگ کشورهای مورد مطالعه بر جریان ورود گردشگر مثبت بوده و افزایش مسافت بین کشورها مانع کاهش ورود جریان گردشگر به کشورهای مورد بررسی نشده است. در واقع به علت وجود جاذبه‌های گردشگری مختلف در این کشورها و همچنین اماکن مذهبی - زیارتی و به علت اینکه اکثر کشورهای مورد مطالعه، مسلمان بوده‌اند؛ علی‌رغم هزینه‌های حمل‌ونقل و سایر هزینه‌های جانبی، با توجه به اینکه امروزه پروازهای مختلف به اقصی نقاط جهان وجود دارد، باعث شده که مسافت مانعی برای جذب گردشگر در این کشورها نشود. همچنین ممکن است که گردشگران در زمان‌های دورتر به کشورهای با مسافت نزدیک سفر کرده باشند و امروزه جاذبه‌ی سفر به کشورهای دورتر بالاتر رفته است. از طرفی علی‌رغم هزینه‌ی کم سفر به کشورهای نزدیک‌تر که به‌عنوان حسن تلقی می‌شود، جاذبه‌های گردشگری کشورهای با مسافت‌های دورتر بیشتر است.

داشتن زبان مشترک اثر مثبت در جریان گردشگری دارد؛ چراکه زبان و ارتباط زبانی مهم‌ترین مسأله‌ی سفر بوده و هر چه هم‌زبانی بین دو کشور وجود داشته باشد روند گردشگری آسان‌تر خواهد بود و یا می‌توان با نهادینه‌سازی آموزش زبان بین‌المللی انگلیسی بر این مشکل فائق آمد. به‌طوری‌که داشتن زبان مشترک به‌عنوان متغیر دامی می‌تواند اثر مثبت به‌اندازه $0/1478$ درصد بر جریان گردشگری داشته باشد.

مستعمره بودن به‌عنوان متغیر دامی دیگر می‌تواند اثر مثبت بر تعداد گردشگران داشته باشد؛ به‌طوری‌که با افزایش یک‌درصدی در این شاخص، جریان گردشگری به میزان $0/4078$ درصد کاهش می‌یابد.

متغیر مجازی داشتن تفاهم‌نامه‌ی تجاری مشترک بین کشورهای مورد مطالعه اثر مثبت در روند گردشگری دارد؛ چراکه داشتن همکاری‌های اقتصادی منجر به شناخت سلیق مصرف‌کنندگان کشور طرف مقابل و شناخت بازارهای تجاری طرف تجاری شده و با این شناخت‌ها در فراهم آوردن نیازهای مصرفی گردشگران وارد شده از کشورهای عضو تفاهم‌نامه مشکلی نخواهد بود. ضریب این متغیر معادل $0/4635$ درصد بوده است.

متغیر مجازی داشتن حجاب و پوشش اجباری برای گردشگران خارجی به‌عنوان یک محدودیت تلقی شده و بر روند گردشگری اثر منفی خواهد داشت؛

به‌طوری‌که داشتن پوشش اجباری منجر به کاهش جریان ورود گردشگری به کشور به میزان ۱/۱۹۵۷ می‌شود.

همچنین، بر اساس نتایج جدول (۳)، در این آزمون، فرضیه صفر عدم وجود خودهمبستگی بین جملات اخلاص بوده و مقدار آماره آزمون Z برای وقفه خود رگرسیون مرتبه اول و دوم به ترتیب برابر با $-۴/۱۳$ و $۰/۴۶$ می‌باشد. در این آزمون فرضیه صفر برای فرضیه صفر عدم وجود خودهمبستگی مرتبه دوم با توجه به ارزش احتمال‌های به‌دست‌آمده، در سطح معنی‌داری ۱۰ درصد رد نخواهد شد.

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش به بررسی اثر رژیم‌های ارزی بر جریان گردشگری بین‌المللی ۱۶ کشور خاورمیانه، در بازه‌ی زمانی ۲۰۱۳-۱۹۹۹ با بهره‌گیری از رهیافت SYS-GMM و با استفاده از نرم افزار Stata 13 پرداخته است. نتایج این پژوهش، نشان‌دهنده‌ی تأثیر بالای رژیم‌های ارزی در جریان گردشگری بین‌المللی است که عمدتاً داشتن رژیم ارزی ثابت به دلیل عدم نوسانات بالای ارزی، هزینه‌های پایین مبادله‌ی ارز و عدم وجود نااطمینانی‌های سایر رژیم‌های ارزی؛ هم‌چون رژیم ارزی شناور و شناور مدیریت‌شده تأثیر خوبی در روند جذب گردشگران می‌گذارد. همچنین برخی متغیرهای توضیحی در بررسی استفاده شده است که شامل تجارت، مسافت، جمعیت، داشتن زبان مشترک، مستعمره بودن، وجود اتحادیه تجاری بین کشورها، نرخ ارز مؤثر و پوشش اجباری است. هر یک از این متغیرها اثر متفاوت بر جریان گردشگری داشته است. تجارت، مسافت، جمعیت، داشتن زبان مشترک، مستعمره بودن و وجود اتحادیه‌ی تجاری بین کشورها اثر مثبت بر جریان گردشگری دارد و متغیر نرخ ارز مؤثر و حجاب و پوشش اجباری اثری منفی بر جریان گردشگری دارد.

بنابراین، با توجه به نتایج به‌دست‌آمده پیشنهاد می‌شود که:

- با توجه به اینکه صنعت گردشگری یکی از صنایع پُردرآمد برای اقتصاد کشورهاست و به عنوان یکی از ارکان توسعه‌ی پایدار شناخته می‌شود؛ پیشنهاد می‌شود برنامه‌ریزی اصولی و شناسایی فرصت‌های گردشگری، جزو برنامه‌های دولت‌مردان قرار گیرد.

- با توجه به اینکه رژیم ارزی ثابت، هزینه‌های مبادله‌ای و عدم اطمینان از فضای بازار ارز را ندارد؛ پیشنهاد می‌شود که کشورهای در حال توسعه، این سیستم ارزی را در پیش گیرند؛ زیرا نوسانات ایجاد شده در سیستم ارزی، باعث بی‌ثباتی شده و می‌تواند اثرات سو بر تقاضای گردشگران داشته باشد.

- با توجه به اینکه جریان تجارت بین‌المللی اثر مثبت بر روند گردشگری دارد؛ پیشنهاد می‌شود بسترهای ارتباط تجاری فراهم و روابط تجاری تسهیل شود؛ تا به دنبال بهبود روابط تجاری، ورود گردشگران نیز افزایش یابد.

- بهبود وضعیت گردشگری کشورها، مستلزم داشتن جمعیت فعال برای ارائه خدمات بهتر است. جمعیت کشور میزبان با فعالیت در بخش‌هایی هم‌چون هتل-داری، نقل‌وانتقال، راهنمای گردشگری و سایر خدمات گردشگری در افزایش جذب گردشگری مؤثر خواهد بود و از طرفی منجر به ایجاد اشتغال برای جوانان می‌شود.

- متغیر مسافت اثر مثبت بر روند گردشگری دارد؛ چرا که کشورهای مورد مطالعه عمدتاً مسلمان بوده و مراکز مذهبی نیز در این کشورها قرار دارند؛ لذا مسافت دلیل بر عدم سفر گردشگران به این کشورها نمی‌شود. در این راستا به مدیران پیشنهاد می‌شود جریان رفت‌وآمد را از طریق ایجاد بسترهای امن ارتباطی؛ مانند گسترش وسایل مدرن حمل و نقل، خدمات هواپیمایی تسهیل بخشند.

- داشتن تفاهم‌نامه‌ی مشترک تجاری نیز در روند گردشگری اثر مثبت داشته است؛ لذا پیشنهاد می‌شود مناسبات تجاری بین کشورها، گسترش یابد. این هدف بایستی در راستای شناخت ظرفیت‌ها، تسخیر بازارها و شناخت سلیقه مصرف‌کنندگان کشور شریک تجاری صورت گیرد؛ همچنین بهبود روابط تجاری می‌تواند با از میان برداشتن برخی مقررات محدود کننده در جذب گردشگر مؤثر شود.

- به دلیل مسلمان بودن اکثر کشورهای مورد مطالعه، اثر پوشش اجباری در روند گردشگری، منفی است. وضعیت پوشش برای گردشگران خارجی در کشورهای عربی حوزه‌ی خلیج فارس اختیاری شده است؛ ولی با توجه به اینکه حجاب در اسلام به عنوان یکی از ضروریات دینی و از میراث ملی ایرانیان است؛ بنابراین حذف حجاب برای گردشگران خارجی پیشنهاد نمی‌گردد. از این‌رو، به سیاست‌گذاران پیشنهاد می‌شود که بر شاخص تبلیغات متمرکز شوند تا نگرش

متفاوت نسبت به حجاب در جهان ایجاد شود و گردشگران حجاب را به عنوان یک محدودیت تلقی نکنند.

- داشتن زبان مشترک نیز در جذب گردشگر اثر مثبت دارد، با توجه به اینکه زبان‌های متفاوتی در سطح جهان وجود دارد به سیاست‌گذاران پیشنهاد می‌شود آموزش زبان‌های رایج جزو برنامه‌ها باشد تا افرادی مسلط به زبان‌های خارجی در مکان‌های توریستی مشغول به ارائه خدمات به گردشگران شوند.

فهرست منابع:

- امین بیدختی، علی اکبر، جعفری، سکینه و حیدررضا فرهادی. (۱۳۹۳). رابطه‌ی تعلق اجتماعی مشارکت اجتماعی با توسعه پایدار گردشگری: نقش میانجی اثرات ادراک شده. فصلنامه‌ی مطالعات مدیریت گردشگری. ۹(۲۶): ۳۰ - ۷.
- تقوی، مهدی و علی قلی‌پور سلیمانی. (۱۳۸۸). عوامل موثر بر رشد صنعت گردشگری ایران. پژوهشنامه‌ی اقتصادی. ۹(۳): ۱۵۷ - ۱۷۳.
- تیموری، راضیه، کرمی، فریبا، تیموری، زینب و امین صفدری. (۱۳۹۳). عوامل موثر بر گردشگری مکان‌های تاریخی شهری، مطالعه‌ی موردی بازار تاریخی کلانشهر تبریز. فصلنامه‌ی گردشگری شهری. ۱۱(۱): ۶۳ - ۷۸.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل، سیاح، علی و عبدالله پورجوان. (۱۳۹۰). عوامل مؤثر بر جذب گردشگر در کشورهای گروه D8. اولین همایش ملی گردشگری پایدار سیستان و بلوچستان.
- ضیائی، محمود، امین بیدختی، علی اکبر و فاطمه قربانی. (۱۳۹۴). ارزیابی ظرفیت جامعه‌ی محلی برای توسعه پایدار گردشگری. فصلنامه‌ی مطالعات مدیریت گردشگری. ۸(۲۴): ۵۹ - ۸۸.
- طفی، صدیقه. (۱۳۸۴). نگرش سیستمی لازمه‌ی پایداری گردشگری در مازندران. مجموعه مقالات اولین همایش سراسری نقش صنعت گردشگری در توسعه‌ی استان مازندران. تهران: انتشارات رسانش. ۶۰ - ۷۳.
- طهماسبی پاشا، جمعی و روفیا مجیدی. (۱۳۸۴). چشم‌انداز گردشگری سواحل جنوبی دریای خزر و آثار آن بر توسعه‌ی شهرها و روستاهای منطقه. مجموعه مقالات اولین همایش سراسری استان مازندران، تهران: انتشارات رسانش. ۳۸ - ۴۹.
- عاطفی‌منش، رؤیا. (۱۳۹۳). مروری بر رژیم‌های ارزی مختلف و گزینه‌ی مناسب برای امارات متحده‌ی عربی. مجله‌ی اقتصادی. ۱۰: ۸۳ - ۱۰۲.
- محمدزاده، پرویز، پناهی، حسین و سعیده صمدزاد. (۱۳۹۶). تبیین عوامل موثر بر سطح حمایت ساکنان شهر تبریز از توسعه گردشگری با تاکید بر ابعاد اجتماعی و فرهنگی. فصلنامه گردشگری و توسعه، ۶(۱۰): ۶۳ - ۷۷.
- مختاری، فیروزه، صرامی، حسین و حسن قره نژاد. (۱۳۹۴). برنامه‌ریزی توسعه‌ی پایدار گردشگری در مناطق کویری و بیابانی، مطالعه موردی شهرستان نایین. اولین کنفرانس

تخصصی معماری و شهرسازی ایران. شیراز. موسسه‌ی عالی علوم و فناوری حکیم عرفی شیراز.

- Abbot, A., D.O. Cushman & G. De Vita. (2012). Exchange Rate Regimes and Foreign Direct Investment Flows to Developing Countries. *Review of International Economics*, 20(1): 95-107.
- Arellano, M & S. Bond. (1991). Some Tests of Specifications for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations. *Rev Econ Stud*, 58: 277-297.
- Arellano, M. (1993). On Testing of Correlation Effects with Panel Data. *Journal of Economics*, 59: 87-97.
- Barro, R & D. Gordon. (1983). A Positive Theory of Monetary Policy in a Natural Rate Model. *Journal of Political Economics*, 91: 589-610.
- Bruno, M. (1991). High Inflation and the Nominal Anchors of an Open Economy. *Journal of International Finance*, 183.
- De Vita, G & A. Abbott. (2004). The Impact of Exchange Rate Volatility on UK Exports to EU Countries. *Scottish Journal of Political Economy*, 51: 62-81.
- De Vita, G. (2014). The Long Run Impact of Exchange Rate Regimes on International Tourism Flows. *Journal of Tourism Management*, 45: 226-233.
- Friedman, M. (1953). *The Case for Flexible Exchange Rate*. Journal of Positive Economics, Chicago: University of Chicago Press.
- Gil-Pareja, S., R. Liorca-Vivero & J.A. Martinez-Serrano. (2007). The Effect of EMU on Tourism. *Review of International Economics*, 15: 303-312.
- Glick, R & A.K. Rose. (2002). Does a Currency Union Affect Trade, the Time Series Evidence. *European Economic Review*, 46: 1125-1151.
- Goldstein, M. (2002). *Managed Floating Plus*. Journal of International Economics, Washington D. C.
- International Monetary Fund. (2012). *Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2012*. Washington, D. C.: International Monetary Fund.
- Nurkse, R. (1944). *International Currency Experience*, Geneva League of Nations.
- Obstfeld, M & K. Rogoff. (1995). The Mirage of Fixed Exchange Rates. *Journal of Economics*, 9: 73-96.

Reinhart, C.M & K.S. Rogoff. (2004). The Modern History of Exchange Rate Arrangements: a Reinterpretation. *Quarterly Journal of Economics*, 119: 1-48.

Rose, A.K. (2001). Currency Unions and Trade: the Effect is Large. *Economic Policy*, 33: 449-461.

Santana-Gallego, M.S., F.J. Ledesma-Rodriguez & J.V. Perez-Rodriguez. (2010). Exchange Rate Regimes and Tourism. *Tourism Economics*, 16: 25-43.

Thompson, A & H. Thompson. (2010). The Exchange Rate, Euro, Switch and Tourism Revenue in Greece. *Tourism Economics*, 16: 73-778.

Witt, S. (1980). An Abstract Mode Abstract (Destination) Node Model of Foreign Holiday's Demand. *Applied Economics*, 12: 163-180.

